

ÖRNEKLERLE MODERN TÜRK EDEBİYATININ FELSEFE TEMELLERİ -VI-

Mustafa Atiker

■ Nâzım Hikmet'in Şeyh Bedrettin'de Spinoza Arayışı, Yahya Kemal ve Çevresinin Bu Arayışa Katkısı

Ein türkischer Kommunist

(Dukas, Hist. Kap. 21, p. 111, 22-115, 8.)

In diesen Tagen tauchte ein einfacher türkischer Bauer auf in der Gegend des Gebirges, das am Eingang des Meerbusens von Jonien liegt und jetzt im Volksmund Stylarion heißt, genau gegenüber dem östlichen Teile von Chios. Er predigte den Türken Besitzlosigkeit und erklärte mit Ausnahme der Frauen alles übrige als Gemeingut. Speise, Kleidung, Zugvieh und Ackerland: „ich, so sagte er, bin in deinem Hause wie in meinem, und du in meinem wie in deinem, mit Ausnahme allein des weiblichen Teiles.“ Nachdem er alle Bauern mit seiner Lehre betört hatte, warb er hinterrücks auch um die Freundschaft der Christen. Er stellte nämlich den Grundsatz auf, daß jeder Türke, der behauptete, die Christen seien nicht fromm, ein gottloser Mensch sei. Wenn daher seine Gesinnungsgenossen einem Christen begegneten, bewirteten und ehrten sie ihn wie einen Engel Gottes. [...]

Karl Dieterich, *Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde: (5. - 15. Jhd.)*, Zweiter Teil: *Das Gebiet der neueren Wandervölker*

Bir Türk Komünisti

(Dukas, *Bizans Tarihi*, bölüm 21, sayfa 111, satır 22'den sayfa 115'teki 8. satıra kadar.)

Bugünlerde Yunan Körfezi girişinde bulunan ve halk ağzında Stylarion / Karaburun denilen dağlık bir bölgede, basit bir Türk köylüsü ortaya çıktı. Stylarion, Sakız Adası'nın doğuda kalan kısmının karşısına düşer. Adı geçen köylü Türklere mülkiyetten arınmayı ve kadınlar dışında geri kalan her şeyin; erzak, elbise, yük hayvanı ve arazi, ne varsa hepsinin ortak mal olarak görülmesini vaaz ve nasihat ederek diyordu ki: "Ben senin evinde, benim evimmişçesine, sen benim evimde, senin evinmişçesine. Bunun tek istisnası kadınlardır." Bu türlü sözlerle / öğretisiyle bütün köylüyü tavlayıp yanına çektiği gibi, gizlice, Hristiyanlarla da dostluk kurmaya çalışıyordu. Ortaya koyduğu temel ilke; Hristiyanların ehli takva olmadığını söyleyen her Türk'ün küfre gireceği fikriydi. Bu köylünün müritleri bir Hristiyanla karşılaştığında ona, Cenabıhakk'ın gönderdiği bir melekmişçesine, tazim ve tekrimde bulunuyordu [Onu büyük bir saygıyla karşılayıp ağırlyordu]. [...]¹

Karl Dieterich, (5.-15. yy.), *Coğrafya ve Etnolojiye İlişkin Bizans Kaynakları, İkinci Bölüm: Yeni Göçmen Kavimlerin Bölgesi*

Anfänge einer kommunistischen Ideologie

Im 18. Jahrhundert gab es auch einzelne Vertreter kommunistischer Gedankengänge. Wir verzeichnen nun den Prister Meslier (1664-1729), den Kommunisten und Revolutionär zu Anfang des 18. Jahrhunderts, der freiwillig den Hungertod starb und in seinem "Testament" der Religion und der Ungleichheit den erbittertesten Kampf ansagte. Meslier war streitbarer Atheist. Er forderte, daß die Arbeit in Zukunft die Grundlage der Gesellschaft bilde, und sprach die Hoffnung aus, "daß alle Großen und Vornehmen der Erde mit den Gedärmen der Pfaffen aufgehängt und erdrosselt würden". [...]

Marxistische Arbeiterschulung, Kursus: Geschichte der internationalen Arbeiterbewegung

Komünist İdeolojinin Başlangıcı

18. yüzyılda birbirinden bağımsız komünist düşünce temsilcileri de vardır. Biz burada yalnızca kendini aç bırakarak ölüme mahkûm etmiş ve vasiyetnamesinde dine ve eşitsizliğe sonuna kadar savaş ilan eden bir kişiye, 18. yüzyılın başındaki komünist ve devrimci Rahip Meslier'e (1664-1729) dikkat çekmiş olalım. Meslier kavgacı bir tanrıtanımadı. Emegın gelecekte, toplumun temelini oluşturması davasına baş koyarak "Yeryüzünün bütün büyükleri ve soylularının pa-

¹ Karl Dieterich, *Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde: (5. - 15. Jhd.)*, Zweiter Teil: *Das Gebiet der neueren Wandervölker*, Otto Wigand m. B. H., Leipzig 1912, s. 47.

DERGÂH

16

Yahya Kemal	Bir Kitabın Uyandırdığı Hatıralar
Halide Edib	Mekkâreci Mehmet 1
Mustafa Şekib	Ruhun Bin Bir Gecelerinden...
Yakub Kadri	[Sakarya Vadilerinde Yunan Barbarlarının Yaktığı Köyün Ahalisine]
Franz Babinger	Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin
Mehmed Şerefeddin	Ankara'da Bir Şair
Pierre Loti	Pierre Loti'nin Kandilli Hatıraları
Ali Mümtaz	Adem Yolcuları
Mehmed Kadri	Sağır Feylesof
Halil Fikret	Mekteplerin Teşkilât-ı Hâriciyesi Hakkında Nazariyât
Mehmed Halid	İlmî Eserlerde Üslûp
Fevzi Lütfi	Anadolu İnsanı 2: Erzurumlular
Nurullah Atâ	Melâl Perisi
Maksim Gorki	Malva 5
Cavide Hayri	Tahsin Nâhid'in Şiirinin Bestesi İstanbul'un On Beş Günü: Bir Hürmetsizlik Vesilesiyle

Fiyatı 10 kuruştur.

İstanbul: Evkaf Matbaası

1337 [1921]

pazların bağırsaklarına dolanıp asılarak boğulması” umudunu dile getirdi. [...]

Emekçiler İçin Hizmet İçeri Marksist Eğitim, Kurs: Uluslararası Emekçi Hareketleri Tarihi²

Türk tarihinde siyasal anlamda gelmiş geçmiş en büyük inkılapçı / devrimci düşünür kimdir? sorusuna herkesin kendi siyasal görüşü doğrultusunda tutarlı bir karşılık araması doğal. Bu soruyu edebiyat bağlamında biraz değiştirerek şöyle de sorabiliriz: Modern dönem Türk edebiyatçıları arasında, Osmanlı'nın fetret döneminde yaşamış bir dervişi, *Varidat* adlı kitabıyla yeni bir din öğretisi telkin eden bir kişiliği, kısaca Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin'i [1358/1359-1416] en büyük devrimci düşünür ilan eden kimdir? Türkiye Türkçesi edebiyat metinleriyle yakından ilgili ya da Türkiye'deki siyasal hareketlerin içinden edebiyatı değerlendirmeye eğilimli kitlenin büyük bir kesimi için karşılığı kesin belli, kolay bir sorudur bu: “Nâzım Hikmet Ran” denecektir büyük bir olasılıkla. Evet, “komünist şair” Nâzım Hikmet *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı*'nda Şeyh Bedrettin'in hayatını ve “büyük bir Türk halk hareketi”³ olarak gördüğü siyasal mücadelesini işler ve bugüne kadar okunageldiğine, bazı parçaları dilden dile dolaştığına göre güzel de şiirleştirilmiş denebilir. Ancak ne sözü edilen şiirinde ya da daha sonra ona ek olarak kaleme aldığı *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı'na Zeyl / Milli Gurur* başlıklı yazısında böyle bir şey iddia etmez. Sözü daha fazla uzatmadan söyleyelim. Yukarıdaki iddianın sahibi Yahya Kemal Beyatlı'dır. [Mizancı] Murad Bey başlıklı yazısının bir yerinde sözü 1908'deki İnkılab-ı Azim / Büyük Devrim ya da Jön Türk İhtilali de denen “Temmuz İnkılabı” yani İkinci Meşrutiyet'in düşünce önderliği konusuna getirerek şöyle demektedir:

[...] Murad Bey, şan ve şerefine en yüksek noktasında bulundu. Bedreddin Simâvî istisnâ [istisna] edilirse, denebilir ki, mütefekkir sınıftan hiç bir [hiçbir] Türk, Murad Bey'in bir inkilâb [inkılap] hareketine bizzat baş olmak tâlihine [talihine] mazhar olmamıştır. Bu tâlih, Paris'te onun hüma [Hüma] gibi geldi, başına kondu. Fakat o zaman o derhâl aciz ve fütur [zayıflık ve bezginlik] gösterdi [...] ve İstanbul'a döndü. [...] Bütün bir inkilâp neslinin çocukları ve onların âileleri [ailerleri] karşısında [...] Murad Bey, Sultan Abdülhamîd-i Sâni'nin [İkinci

2 Marxistische Arbeiterschulung, “Kursus: Geschichte der internationalen Arbeiterbewegung”, (Yayımlayanlar: Hermann Duncker, Alfons Goldschmidt, K. A. Wittvogel), *Verlag für Literatur und Politik*, Wien / Berlin 1930, [Politladen-Reprint Nr. 3, Erlangen 1970], s. 10.

3 Nâzım Hikmet [Ran], *Benerci Kendini Niçin Öldürdü? Şiirler 2, Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı'na Zeyl / Milli Gurur*, 11. bs., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013, s. 270.

Abdülhamit'in] Şûrâ-yı Devlet [Danıştay] âzâlığını [azalışını / üyeliğini] kabûl [kabul] etti. [...] Ric'atinden [ricatinden / devrim fikrinden] vazgeçişinden] Temmuz İnkilâbı'na kadar on bir sene İstanbul içinde hem hür hem de ihtilâttan memnû [memnu] olarak [başkalarıyla konuşup görüşmesi yasaklanarak] garip bir vaziyette yaşadı. [...]»⁴

Yahya Kemal, adı geçen yazısında Mizancı Murad'ın Paris'te bir zamanlar Jön Türk İhtilali'nin önderi konumundayken, bu konumunu kaybedişini nedenleriyle birlikte anlatır. Dolayısıyla geriye siyasal Türk tarihinde “mütefekkir / düşünür sınıfından” ve “bir inkılap / devrim hareketine bizzat baş olan” tek bir kişi, yukarıda istisna dediği Bedrettin Simavi kalmaktadır. Daha açık konuşmak gerekirse Türk edebiyatının gündemine Şeyh Bedrettin'i sokan, üstelik onu başköşeye oturtan Yahya Kemal ve arkadaşlarıdır. 20. yüzyılın başında⁵, Fatih dersiamlarından Musa Kâzım Efendi ilk kez 12 Temmuz 1910'da olmak üzere 4 kez, meşihat makamına getirildiğinden çoğunlukla Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi adıyla bilinir- Şeyh Bedrettin'in *Varidat*'ını Türkçeye çevirmeyi bitirir. Nâzım Hikmet ise çok daha sonra, 1936'da *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'yla zaten en üst sırada yer alan bu gündem maddesini alıp genişletmiş olur. Ancak Yahya Kemal ve arkadaşları derken şunu da belirtmeden geçmeyelim:

Anadolu'daki Müslüman Türk tarikatlarında genellikle silsilenameler, yola / tarikata bağlılık zincirini gösteren belgeler, bir çeşit zihinsel soy kütükleridir. Bu soy kütüklerine bakarsak herhangi bir tarikatın kurucusunun bağlılık ve bağıllık ilişkisinin daha doğrusu intisabın, en sonunda Hazret-i Muhammed'e çıktığını, dayandırıldığını görürüz. Ama iki yolla; ya Hazret-i Ebubekir ya da Hazret-i Ali tarihiyle. Burada bir anlaşmazlık, kavga dövüş yoktur. Her ikisi de *makbul ve muhterem*; geçerli ve saygıdeğer bir durum.

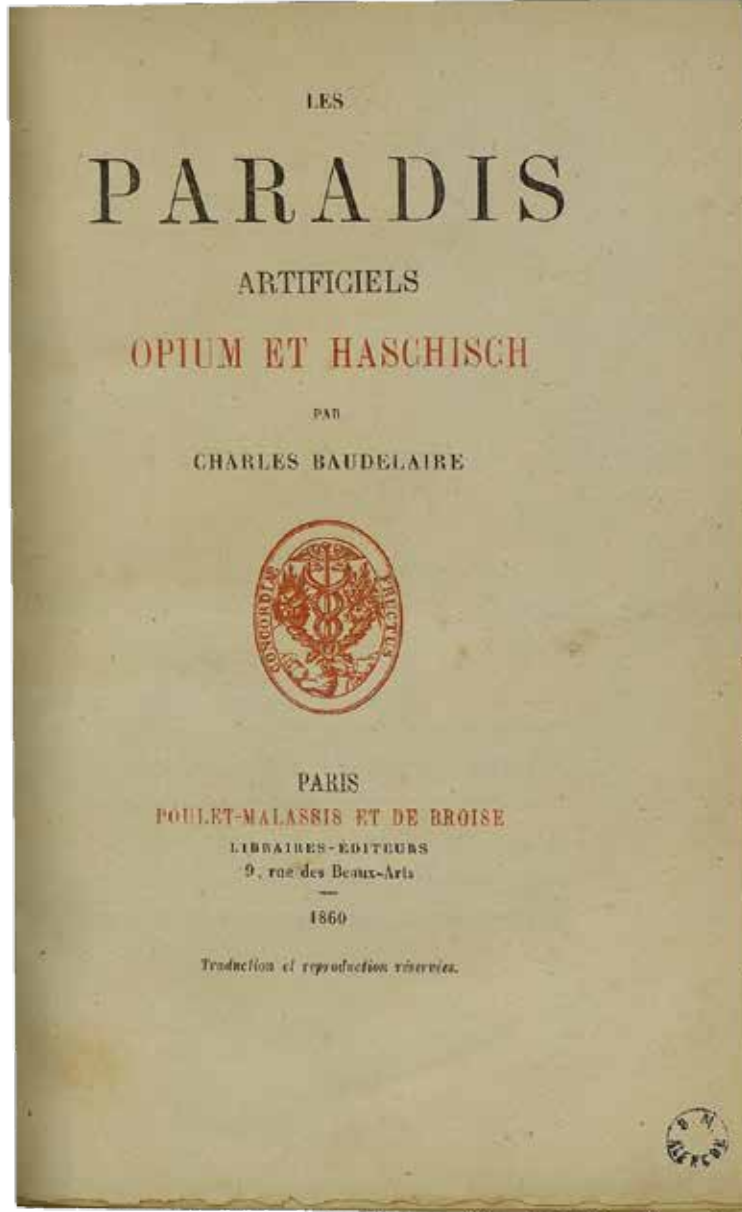
Yahya Kemal ve çevresinin kurduğu *Dergâh*'ın [1921-1923] ise böyle bir silsileye bağlılığı yoktur. İçindekiler de derviş değil, yazarçizer takımı. “Millî Mücadele” yıllarında diğer bir deyişle İstanbul'un işgali sırasında çıkan, Tanpınar ve Yüksek Öğretmen Okulundan arkadaşı Hasan Âli Yücel'in⁶, Nurullah Ataç'ın; yazdıkları ve yaptıklarıyla ileride Cumhuriyet edebiyatının büyük ölçüde kaderini belirleyecek bu üç kişinin edebiyatla ve dönemin büyük edebiyatçılarıyla; Yahya Kemal'le, Yakup Kadri'yle Ahmet

4 Yahya Kemal [Beyath], *Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 3. bs., İstanbul 1986, s. 66-67.

5 Söz konusu eserin yazma nüshalarında H 1317 ve H 1327 gibi farklı bitirme tarihleri vardır. Yine eserle ilgili incelemelerde verilen bitirme tarihleri de birbirini tutmaz. Ancak bütün bu tarihlendirmeler 1899-1919 yılları arasındadır.

6 Mustafa Çıkar, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1997, s. 36 vd.

Haşim'le içli dışlı oldukları yerdir burası. Kuşkusuz bu durum, söz konusu genç kuşağı edebiyatın büyük sorunlarıyla da uğraşmak en azından tanışmak zorunda bırakmıştır diyelim. O dönem edebiyatının büyük, en büyük sorunu "millî bir edebiyat" kurmak. Koca imparatorluk çökmüş, sanki çok uluslu bir şirket iflas etmiş, alacaklılar kapıya dayanmış, şu ya da bu biçimde borçlarının ödenmesi için Osmanlı adli eve haciz gelmiştir. İşgal askerleri ya da haciz memurları her şeyi sayıp tutanak altına almak ve evi boşaltmakla uğraşadursun evin bir köşesinde hummalı bir tartışma sürüp gitmektedir: *Haşhaş mı, Dergâh mı?*

Yazar ve şairlerinin "haşhaş mı yoksa dergâh mı?" tartışmasından sonra Yahya Kemal'in fikrinde karar kılıp Ahmet Haşim'in "haşhaş"ını değil, "dergâh"ı dergiye ad olarak seçmeleri bir tesadüf ve en azından "haşhaş kadar istisnai / ayrıksı bir tutum olmasa gerek. O günün Türkçüleri -başta Ziya Gökalp olmak üzere- henüz kuruluş aşamasındaki millî edebiyatın temelini "tekke edebiyatına" oturtmak için aralarında gizlice sözleşmiş gibidir. Bir edebiyat dergisine "dergâh" adını vermek

ya da vermemek bu anlaşmanın imzaya açılması, açığa çıkması demektir. Oylamanın “dergâh” lehine sonuçlanması bu anlaşmanın doğal sonucu. Haşim’e karşı “Fakat Baudelaire’in “Sun’î Cennet’ini, Quincey’in “Bir Opyomanın[afyonkeşin] Hatıraları”nı henüz tanımayan bizler, “Dergâh” adını tercih etmiştik. Zaten bir ara “Zaviye” adı da ortada dolaşmıştı.”⁷ derken Tanpınar bu doğallık içinden konuşur.

Yahya Kemal’in Gökalp çizgisindeki Türkçülüğe muhalefeti, onun tarih anlayışına karşı; öncesi değil 1071 ve daha sonrası diyerek bir sınır çizgisi çekmesi başka bir konu. Tekke edebiyatının ileride kurulacak Cumhuriyet’le birlikte “Yunus Emre” metinleri çevresinde kültürümüzün, Gökalp’ın diliyle “millî hars”ımızın harcı olması başka. Gerçi *Dergâh* dergisindeki genel eğilim de Yahya Kemal’in çektiği sınır çizgisini aşmamaya özen gösterecektir. Buna *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı* isimli risaleme bir önsöz [ön söz] yazmak istemiştik. Bedreddin hareketinin doğuş ve ölüşündeki sosyal-ekonomik şartlar ve sebepleri tetkik edeyim. Bedreddin’in materyalizmiyle Spinoza’nın materyalizmi arasında bir mukayese yapayım, demiştik. Olmadı.”⁸ diyerek Nâzım Hikmet de katılmıştır. Neden Marksist sosyalizmin düşünce önderlerinden, komünist Rahip Meslier değil de materyalizm vurgusu altında Spinoza’yla Şeyh Bedreddin karşılaştırılmak isteniyor? Çünkü geçen bölümünün sonunda da belirttiğimiz gibi Alman romantik okulunun peygamberi Spinoza’dır. Spinoza panteizminin temel ilkeleri, romantik okulun ön sözü gibidir. Dolayısıyla “millî edebiyat” klişesi altında romantik bir edebiyat kurabilmek için önce yerli bir Spinoza bulmak gerekiyor. Tasavvufa, tarikatlara, tekke edebiyatına düşkünlük bundan. Nâzım Hikmet arayışında başarısız olduğunu itiraf etse de başka birisi, Fuad Köprülü “hayalî” de olsa Osmanlı edebiyat tarihinin başında böyle bir ön söz bulduğunu iddia etmektedir:

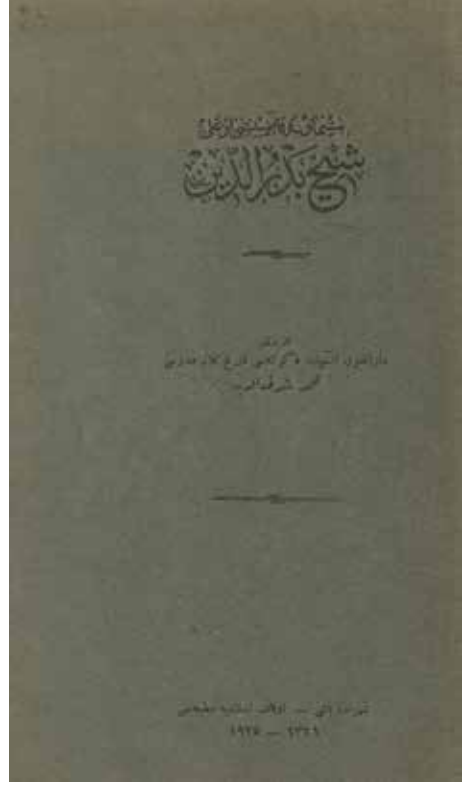
Sûfiyâne te’lifleri [sufiyane telifleri] bize kadar gelebilen en eski sûfî [sufi] Basralı “Ebu Abdullahü’l-Hâris [Ebu Abdillâh el-Hâris] b. Esed el-Muhâsibî” (vef. H. 223) den başlayarak “Muhyi’d-Dîn[-i] Arabî”ye kadar bütün büyük sûfîlerin eserleri ve tarikatlerin [tarikatların] tarihleri ayrı ayrı tetkik edilmelidir ki, her sûfînin şahsiyeti ve her tarikatın rolü açıklık kazanarak iyice belirsin, maamafih [mamafih] tasavvuf tarihine âid [ait] olan bu meseleleri bir tarafa bırakacak olursak, Acem edebiyatıyla [edebiyatıyla] edebiyatımız üzerine en sarih şekilde tesir yapan sûfiyâne cereyanın, “Ehl-i Horasan” ile başlayarak

7 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Yahya Kemal’i Sevenler Cemiyeti Yay., İstanbul 1962/1963, s. 16.

8 Nâzım Hikmet [Ran], *Benerci Kendini Niçin Öldürdü? Şiirler 2*, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı’na Zeyl / Milli Gurur*, s. 272.

bilhassa “Muhyi'd-Din Arabî ve “Mevlânâ”dan sonra, bunların tâkibcileri [takipçileri] tarafından muayyen bir sistem şeklinde izâh olunan “Vücûdiye-i Hayâliye= Panthéisme idéaliste” mesleği olduğunu görürüz. [...]⁹

Son olarak Köprülüzade Ahmet Cemal'in çeviriyle *Dergâh* dergisinde yer alan Franz Babinger'in çalışmasının tam adının; *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin, Osmanlı İmparatorluğunda Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Tarikat Örgütlenmesi Tarihine Bir Katkı / Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simâw / Ein Beitrag zur Geschichte des Sektenwesens im altosmanischen Reich* olduğunu ve Alman Doğu Bilimcilerinin süreli yayın organlarından *Der Islam*'ın XI. cildinin 1-106. sayfaları arasında yer aldığını, Babinger'in adı geçen eserinde “Der Bericht des Dukas” başlığıyla Dukas'ın Bizans Tarihi'ndeki Şeyh Bedrettin'le ilgili parçasını Almancalaştırırken 1834 yılı Bonn baskısı Immanuel Bekker metnini kullandığını ve bu nüsha farkı dolayısıyla -en başta özgün metni ve çevirisi ilk kez bizim tarafımızdan yayımlanan- Dieterich'in “Bir Türk Komünisti/Ein türkischer Kommunist” başlığını ekleyerek çevirdiği aynı parçayla arasında birtakım farklılıklar olduğunu 3 numaralı dipnotta [s. 52] belirttiğini söyleyelim. Yine Köprülüzade Ahmet Cemal de *Dergâh*'ın 24. sayısında “Dukas'ın Eseri” başlığı altında, söz konusu dipnotu Türkçeye olduğu gibi aktarır. Ne var ki Nâzım Hikmet yukarıda sözünü ettiğimiz *Destan*'ını -kendisinin de adı geçen eserinin başında açıkladığı gibi- daha sonra Yaltkaya soyadını alacak Mehmet Şerefettin'in *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin*, İstanbul [iç kapakta] 1924-1340; [dış kapakta] 1925-1341 tarihli monografisinden yararlanarak yazar. Oysa Yaltkaya'nın bu monografisinde büyük ölçüde, adı hiç anılmasa da Franz Babinger'in yukarıda adı geçen çalışması kullanılmıştır.¹⁰

9 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Yayımlayanlar: Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin), 3. bs., Ötüken Yay., 1981 İstanbul, s. 121-122.

10 Hans Joachim Kissling, “Das Menâqybnâme Scheich Bedr ed-Dîn's, des Sohnes des Richters von Samâvnâ, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, C 100, Wiesbaden 1950, s. 112, dipnot 3.